Fordítástudomány (2026) 28. évf. 1. szám. 134–148. DOI: https://doi.org/10.35924/fordtud.28.1.6

Terminusmegfeleltetési eljárások és stratégiák a fordított szövegekben

Seidl-Péch Olívia

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Kivonat: A tanulmány a terminusok fordításközpontú kutatásához kívánja a különböző terminusmegfeleltetési szempontokat egybegyűjteni. Ehhez a terminus meghatározásából és a terminus fordítási folyamatban betöltött szerepéből indul ki. A fordítási folyamat során a terminusok megfeleltetésekor általában a forrásnyelvi terminus fogalmi jegyeinek leginkább megfelelő célnyelvi terminus kerül a célnyelvi szövegbe. A forrásnyelvi és célnyelvi terminuspár fogalmi jegyeinek összevetésével állapítható meg az adott terminusok közti ekvivalencia mértéke.

A tanulmány a terminológiai megfeleltetések fogalmi egyenértékűségi (ekvivalencia) aspektusa mellett bemutatja a terminológiai megfeleltetések lexikai–rendszerszintű (intézményesültség), fordításstratégiai (honosítás és idegenítés), illetve nyelvi–formai (terminusalkotás) aspektusait is. Külön foglalkozik az egyes szakterületek fogalmi rendszerében már rögzült és a frissen terminologizálódó szaknyelvi kifejezésekkel. Ez utóbbiaknál leírja az új terminusok kialakulásának jellemző szóképzési módjait, illetve tárgyalja a szakszövegben alkalmilag terminologizálódó köznyelvi lexikai elemek kérdését, amely terület különös jelentőséggel bír a szakfordítások esetében.

A tanulmány elsődleges célja, hogy elméleti keretet és gyakorlati támpontokat nyújtson a terminológiai megfeleltetések fordításkutatás-központú vizsgálatához. A terminológiai megfeleltetés jelenségének pontosabb megértése, valamint az ezzel kapcsolatos döntéshozatal tudatos vizsgálata új távlatokat nyithat a terminológiakutatás területén.

Kulcsszavak: fogalmi jegyek, terminológiai megfeleltetés, ekvivalencia, terminusalkotás, terminologizálódás

1. Bevezetés

A terminológiával kapcsolatos tudományos diskurzus eredete a XIX. század közepére nyúlik vissza, amikor a technológiai folyamatok nemzetköziesítése megkövetelte a szabványosítás megkezdését. A mértékegységek egységesítésével megkezdett munkát a szakmai szabványosítás követte, amely már nyelvészeti (majd később akár

Seidl-Péch Olívia: seidl-pech.olivia@btk.elte.hu • https://orcid.org/0000-0002-6789-4921

nyelvpolitikai) kontextusba helyezte a fogalmi meghatározások rendszerének strukturált feldolgozását (vö. Hacken 2010). Az egyes szakterületek terminusait rendszerező szisztematikus terminológiai munka (Fóris 2024) mellett a múlt század végén előtérbe került a fordításközpontú terminológiai szemlélet is (Arntz és Picht 1982, Fischer 2018). Az alkalmazott fordítástudomány holmes-i felosztása (Holmes 1972) a folyamatközpontú (*process-oriented*) és funkcióközpontú (*function-oriented*) irány mellett fontos kutatási területként jelöli meg a fordított szövegek sajátosságait vizsgáló eredményközpontú (*product-oriented*) irányt is. A fordítástudomány és terminológiakutatás számára egyaránt érdekes interdiszciplináris terület a célnyelvi szövegek terminológiai sajátosságainak vizsgálata (lásd bővebben Seidl-Péch 2024), mely terület mellett mára egyre nagyobb figyelmet kap a fordítási folyamatot is figyelemmel kísérő fordításközpontú terminológiai perspektíva. Ez utóbbi fókuszában megjelennek a korábban rögzült terminusok mellett a frissen, vagy csak az adott szövegben terminologizálódó lexikai elemek, illetve a nyelvek közötti terminusmegfeleltetési eljárások és stratégiák is.

A jelen tanulmány kísérletet tesz a terminusok vizsgálatához alkalmazott terminusmegfeleltetési eljárások és stratégiák rendszerezésére, amelyek többek között rávilágítanak arra is, hogy a terminusmegfeleltetéssel kapcsolatos döntések nem univerzálisak, hanem szakterületenként és kommunikációs helyzetenként is változnak.

2. A terminus fogalma

A terminusok a szaknyelvi szövegek kiemelt lexikai elemei, mivel az általuk jelölt komplex fogalmi egységek szorosan kapcsolódnak az adott szakterület tudásstruktúrájához, konvencióihoz és kommunikációs normáihoz. A terminusok használatának következetessége és megfeleltetése a fordított szövegekben ezért alapvetően befolyásolja a célnyelvi szövegek pontosságát, koherenciáját és szakmai elfogadhatóságát.

Cabré (2010: 357) a terminusok három különböző szempontú leírását tartja meghatározónak. Kiemeli egyrészt a lexikai egységeknek, a terminust használó szakértői közösségben elismert és stabilizált pontos jelentését, másrészt a szakterület tartalmi struktúrájában a terminusok révén kialakuló szükséges és releváns tudáscsomópontokat, amelyek összessége együttesen alkotja egy szakterület fogalmi struktúráját és ezzel elősegíti a diskurzus egységesítését. (A terminusok révén kialakuló szakterületi tudáscsomópontok elsődleges funkciója, nézete szerint, a szakterületi tudás leképezése.) Harmadrészt hangsúlyozza, hogy a terminusok használata a szakmai kommunikáció és interakció mellett lehetővé teszi a tudás didaktikai célú átadását az új szakemberek vagy a tágabb közösség számára. (E szemszögből szerinte kiemelendő az is, hogy a szövegek terminológiai sűrűsége a szövegek specializáltságának szintjétől függően változik.)

Cabré (2010) gondolatmenetét folytatva alapvetésnek tekinthető, hogy az eltérő információs és kommunikációs igények kielégítése érdekében az egyes szakmai kö-

zösségek kialakítják saját szaknyelveiket. Megfigyelhető ugyanakkor a különböző szakmai közösségek egyre jellegzetesebb szaknyelvi differenciálódása is, amely során az egyes szaknyelvi területek szaknyelvspecifikus elemei szükségszerűen megjelennek, illetve számuk folyamatosan növekszik (Seidl-Péch 2021, 2024). A szaknyelvi szókészlet kitüntetett elemei a terminusok. A terminus meghatározásánál Fóris és munkatársai (2024: 154) két különböző felfogást említenek: „az egyik változat a terminust a fogalom és a jelölő egységének tekinti, a másikban a terminust a fogalom jelölőjeként definiálják."

Cabré (1999: 81) felfogásában a „terminus egy adott szakterület meghatározott fogalmát jelölő, megegyezésen alapuló szimbólum."[1] A megközelítés gyökerét Cabré Wüstertől származtatja és ezen elgondolás alapján felhívja a figyelmet arra, hogy minden lexikai elem kerülhet terminus szerepbe. A terminusokat továbbá az adott nyelv nyelvi rendszeréhez tartozó, formával és jelentéssel rendelkező egységekként írja le.

Saját megközelítésemben a terminus meghatározásánál a fogalom és jelölő közötti ideális esetben stabil, egyértelmű megfeleltetés kerül előtérbe, amely egy adott szakterület fogalmi rendszerén belül valósul meg (kivételt képeznek a szinonimitásból és poliszémiából adódó esetek). A terminust ezek alapján valamely szakterülethez kapcsolódó szaknyelvben egy meghatározott fogalmat jelölő, egy vagy több elemből álló nyelvi egységként definiálom, amelynél egyértelmű kapcsolat áll fenn a fogalom és a jelölő között (vö. Seidl-Péch 2024). A meghatározás ugyan kevésbé hangsúlyozza a nem nyelvi „szimbólum" olvasatot, viszont nem is zárja ki, hogy a nyelvi elemek által reprezentált terminushoz kapcsolódjanak más szemiotikai rendszerekben a fogalom azonosítását támogató, ekvivalens reprezentációk (pl. képi [pl. piktogram, ikon] vagy hangalapú [pl. akusztikus jelzés, riasztóhang] megjelenítések).

Slíz (2012) akkortól tekint egy lexikai elemre terminusértékű elemként, „amikor először jelenik meg a későbbi, rögzült alakjában, és amikor először használják műszóként, vagyis egy jelenség, kategória stb. állandónak szánt megnevezéseként" (Slíz 2012: 149). Slíz a terminusok létrehozásának okát a megnevezés kényszerének tulajdonítja, mivel „a kategóriákat, jelenségeket a tudományos kommunikáció egyértelműsége érdekében egyértelmű nyelvi megjelöléssel kell ellátni" (Slíz 2012: 150). A szókészlet egészének, akárcsak magának a szakszókészletnek a változását külső (nyelven kívüli) és belső (nyelvrendszerbeli) tényezőkre vezeti vissza. A külső okok közé sorolja a gazdasági, társadalmi, jogi, technikai stb. változások hatásait, míg a belsők közé a korábban le nem írt (vagy másképpen leírt) jelenségek megnevezését, az új rendszerezési és elemzési modellek által szükségessé vált műszóalkotást, a korábban használt műszó nem kielégítőnek érzett voltát, vagy akár a tudományterületek érintkezését (vö. Slíz 2012).

Mindezen okok következtében a szaknyelvekben folyamatosan számolni kell a megjelenő új terminusokkal, amelyek egy adott szakterületen pontos, rögzített

[1] […] a term, is a conventional symbol that represents a concept defined within a particular field of knowledge. (Cabré 1999: 81, a tanulmány szerzőjének fordítása)

jelentést kapnak, és ezután következetesen az adott fogalom jelölésére szolgálnak. Példa erre a köznyelvben a levegőbe felszálló vízpárára utaló *felhő* lexikai elem, amelyet az informatikai szaknyelvben az internet szinonimájaként használnak.

Számos tényező gátolhatja egy-egy új terminus megszilárdulását az adott szaknyelvben, így például a már korábban elterjedt terminus (pl. a *kedvelés* nem tudta felváltani a már rögzült *like* terminust a közösségi médiában). Gyakori ilyenkor az adott fogalomra utaló két eltérő nyelvi reprezentáció egymás mellett élése, amelyek közül az egyik használata preferált lehet bizonyos szövegkörnyezetekben (pl. sok vállalat következetesen az *onboarding* kifejezést használja, míg a felsőoktatási környezetben a *betanulási folyamat* vagy *beléptetés* az elterjedt).

3. A fordításközpontú terminológiai munka

A fordításközpontú terminológiai munka alapvető célja a fordításelőkészítő szakasztól kezdve a terminusok megfeleltetése. Ennek részét képezi a már korábban adatbázisokban rögzített terminusok alapján történő megfeleltetés, illetve a szövegben valamilyen okból először megjelenő terminusok felismerése és megfeleltetése.

3.1. Korábban rögzült terminusok vs. frissen terminologizálódó lexikai elemek

Az adott szaknyelvben már korábban rögzült terminusoknak meghatározott jelentésük van, és egy adott szakterület terminológiai rendszerének elfogadott elemei. Több fordítástudományi vizsgálat is foglalkozik a különböző szaknyelvekre (pl. jogi, gazdasági stb.) és szaknyelvi dokumentumtípusokra (pl. jogi szaknyelv: szerződés, jogszabály; gazdasági szaknyelv: éves beszámoló, üzleti jelentés; informatikai szaknyelv: felhasználói dokumentáció, API-leírás; orvosi szaknyelv: zárójelentés, lelet) jellemző terminuskészlet sajátosságainak leírásával (ezek kutatásáról lásd bővebben Seidl-Péch 2024).

Számtalanszor előfordul ugyanakkor, hogy néhány (általában korábban a köznyelvben használt) lexikai elem egy adott szövegben terminus szerepét tölti be. Az úgynevezett terminologizálódás során egy köznyelvi szó vagy kifejezés az adott szövegben válik terminussá (vö. Fischer 2018: 26). A szakszövegben váratlanul terminologizálódó elemek felismerése és helyes megfeleltetése fontos feladata a fordításközpontú terminológiai munkának.

„A terminologizáció alatt az a jelenség értendő, melynek során valamely köznyelvi kifejezés szaknyelvivé válik valamilyen jelentésmódosulás következtében” (Sárosi-Márdirosz 2023: 29). Az adott szövegben terminologizálódó lexikai elemek tehát eredetileg nem (vagy nem kizárólag és/vagy nem az adott szaknyelvben) termi-

nus értékű kifejezések, és a konkrét szakszövegben (esetenként újabb) szaknyelvi töltetet kapnak. Ezeket a szakszövegekben eseti terminologizációval megjelenő újabb terminusokat nevezi Bańczerowski (2004) kvázi terminusoknak:

> A terminus jelentésének kettős jellege van. Először egyedi jelentése van, másodszor pedig – rendszerbeli. Ebben az értelemben a terminus és a kvázi terminus közötti eltéréseket e két jelentésfajta között fennálló, egymással ellentétes relációk határozzák meg. A terminus lényegét a rendszerbeli jelentése (értéke) adja meg. A terminus egyedi jelentése végeredményben azon belső rendszerbeli relációk származékának tekinthető, amelyek az adott konceptuális mezőt alkotják. A kvázi terminus lényegét viszont az egyedi jelentés képezi, és ezért a megfelelő konceptuális mezőt belső relációinak sajátos határozatlansága jellemzi. Ez azt jelenti, hogy a kvázi terminus használati köre kevésbé korlátozott az adott rendszer által, mint a terminus esetében. (Bańczerowski 2004: 447)

Tamás és munkatársai (2020: 124) felhívják a figyelmet a kontextusfüggő terminusok veszélyeire, amelyek a szerzők szerint elsősorban az angol szakszövegekre jellemzőek. Arra is figyelmeztetnek, hogy a kontextusfüggő terminusok a szövegkörnyezet és a dokumentumtípus függvényében eltérő fogalmakat jelölhetnek. Példaként az angol *college* lexikai elemet említik, amely többféle intézménytípusra utalhat (pl. *szakiskola, főiskola, egyetem*).

Klaudy és Gulyás (2015) figyelmeztetnek az eredetileg „ártatlan" közszavaknak tűnő lexémák terminologizálódása (pl. *early action*) mellett azokra az esetekre is, amikor a terminusnak látszó elemek szövegkörnyezettől függően eltérő fogalmakat jelölnek. Példájuk erre az *allocation* angol terminus, amely a különböző szaknyelvekben különböző fogalmakat jelöl: pénzügy – *költségvetési juttatás*; kommunikáció – *frekvenciafelosztás*; közigazgatás – *szerződés odaítélése*; légügy – *kód-kiosztás*; mezőgazdaság – *kvóta-kiosztás* (Klaudy és Gulyás 2015: 76–77).

3.2. A terminusok megfeleltetése a fordítás során

A globalizált világ többnyelvű kommunikációja szükségessé teszi a nyelvek közötti közvetítés során a terminusok megfeleltetését és a lehetséges terminológiai ekvivalencia megteremtését. Fischer (2019) ezzel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a fordítási folyamathoz kapcsolódva egyrészt el kell különíteni a terminusok megfeleltetését, illetve megfelelő célnyelvi terminus hiányában a terminusok alkotását (ez utóbbiról lásd bővebben a 3.2.4. pontot).

> A terminológia felismerése, a forrás- és célnyelvi terminusok megfeleltetése és – ahol szükséges – célnyelvi terminusok alkotása elengedhetetlen ahhoz, hogy a fordított szöveg minősége a terminológia szempontjából is elfogadható legyen.

> E lépések, azaz a felismerés, a megfeleltetés és az alkotás olyan ismereteket és készségeket feltételez, amelyek nem sajátíthatóak el automatikusan a fordítás gyakorlata során. Döntési helyzetek soráról, stratégiák alkalmazásáról van szó, amely tudatos tevékenységet és előzetes elméleti tudást is feltételez. (Fischer 2019: 197)

A fordítási folyamathoz kapcsolódva Fischer (2019: 199–120) összesen négy szakaszt emel ki a terminusokkal kapcsolatos tevékenység szempontjából: (i) a forrásnyelvi terminus felismerését, (ii) a forrásnyelvi terminus megfeleltetését a megnevezés és a fogalom szintjén, (iii) a célnyelvi terminus megtalálását vagy megalkotását, illetve (iv) a terminus adatbázisban való rögzítését. Fontos megjegyezni, hogy Fischer a megfeleltetés kapcsán a nyelvi (megnevezés) és a fogalmi szint közötti különbségre utal. A jelen tanulmány azonban célnyelvi megfeleltetés alatt (már rögzült terminusok esetében) a célnyelvi „megfelelő" megtalálását, míg a még nem létező célnyelvi terminus esetén annak megalkotását érti.

A fordítási folyamat során a terminológia megfeleltetésével kapcsolatban Cabré (2010: 359) további problémákat is felsorol: ha a fordító nem ismeri a forrásnyelvi terminust, annak jelentését és használatát; vagy nem tudja, hogy a célnyelvben létezik-e a forrásnyelvi terminussal ekvivalens terminus; vagy ha bizonytalan a talált célnyelvi ekvivalens megfelelőségében; illetve ha nem ismeri vagy bizonytalan az adott szakterületre jellemző terminushasználattal kapcsolatban.

3.2.1. A megfeleltetés lexikai–rendszerszintű aspektusa (intézményesültség)

A nyelvek nyelvi és fogalmi rendszere közötti különbségből kiindulva a terminusok megfeleltetésének négy lexikai–rendszerszintű alapesetét tartom célszerűnek megkülönböztetni. A terminusmegfeleltetés lexikai–rendszerszintű aspektusának a megfeleltetett terminus intézményesültségét, az adott szaknyelvi domén szintjén megvalósuló rögzültségét értem. A már korábban rögzült terminusok egy része elérhető a doménspecifikus adatbázisokban, mások megfeleltetéséhez viszont az információkeresési stratégia (erről bővebben lásd Seidl-Péch 2017, 2020) mozgósítása szükséges.

Elsőként, amikor az adott fogalmat a forrás- és célnyelv is már rögzült terminussal fejezi ki (pl. EN/HU: *European Commission*/*Európai Bizottság*). Az interlingvális nyelvi közvetítés ideális esetben ilyen terminusmegfeleltetési esetekkel találkozik. Itt kell megemlíteni azokat az eseteket is, amelyekre Bölcskei (2013: 14) hívja fel a figyelmet: (i) amikor a forrásnyelvi terminus, értelmezés szerint, két különböző célnyelvi terminusekvivalenssel rendelkezik (pl. EN/HU *toponymy*/(a) *helynévkutatás*, *helynévtan*; (b) *helynévállomány*), vagy (ii) amikor két formailag (részben) különböző, ám szinonim forrásnyelvi terminusoknak egy célnyelvi terminusekvivalens feleltethető meg (pl. EN/HU (a) *propername*; (b) *proper noun*/*tulajdonnév*).

A második típusba azokat az eseteket sorolom, amikor a forrásnyelv már rögzült terminusait nem lehet a célnyelvben rögzült terminussal megfeleltetni (ilyenek

pl. a reáliák). Ilyenkor a célnyelvi rendszerben új terminust kell létrehozni, illetve terminusértékű megoldást kell kialakítani (pl. HU/EN *gulyás*/*goulash*). A harmadik típushoz tartoznak azok az esetek, amikor a forrásnyelvi szövegben frissen terminologizálódó elemet a célnyelvben már korábban rögzült terminussal lehet megfeleltetni (pl. HU/EN *mélyhamisítás*/*deepfake*). A negyedik csoportba sorolhatók azok az esetek, amikor a forrásnyelvi szövegben a technikai/technológiai, politikai, társadalmi, gazdasági, informatikai stb. fejlődés hatására frissen megjelenő terminusok megfeleltetéséhez a célnyelvben is új terminust kell létrehozni (pl. EN/HU *prompt engineering* → *promptolás*/*prompttervezés*).

3.2.2. A megfeleltetés fordításstratégiai aspektusa (honosítás és idegenítés)

A terminusok megfeleltetése két eltérő nyelv és a két nyelv által képviselt fogalmi valóság rendszerének viszonylatában két eltérő fordításstratégia mentén történhet, amelyek honosítás (domesztikáció) és idegenítés (foreignizáció) néven ismertek a fordítástudományban (Venuti 1995). A terminológiára alkalmazva ezeket az átfogó stratégiai eljárásokat Fischer (2018: 105) felfogásában a honosítás során egy már létező célnyelvi terminust feleltetünk meg a forrásnyelvi terminusnak, még akkor is, ha a két fogalom között nem teljes az átfedés (pl. EN/HU: *ltd*/*kft.* vagy *zrt.*). Ez a szemlélet a honosítás stratégiájával kapcsolatban a két fogalmi rendszer közötti hasonlóság hangsúlyozását emeli ki.

Ezzel szemben az idegenítés a két nyelvhez kapcsolódó fogalmi rendszer különbségeit hivatott kiemelni.

> A honosítással ellentétben az idegenítés célja éppen a két fogalmi rendszer közötti különbség hangsúlyozása. Ezért a fordítás során nem olyan célnyelvi megfelelőt választunk, amely már leír egy fogalmat a célnyelvben, hanem olyat, amely kizárólag a forrásnyelvi fogalmat írja le, azaz nem kötődik hozzá célnyelvi fogalom. (Fischer 2023: 14)

Az idegenség hangsúlyozása megvalósulhat a nyelvi jel szintjén a forrásnyelv szerkezeti vagy alaki jellemzőinek megőrzésével, illetve fogalmi szinten is. A nyelvi jel szintjén olyan esetekben jellemző a forrásnyelvi terminus változatlan átvétele, amikor a terminust a szaknyelv világszerte egységesen használja (pl. *monitoring*, *benchmarking*). Az idegen terminus átvétele történhet (vagy egy idő után alakulhat) a célnyelvi helyesírás szerint is (pl. EN/HU viszonylatban: *project*/*projekt, design*/*dizájn, file*/*fájl, training*/*tréning, software*/*szoftver*). Nemzetközi együttműködésekben (pl. az Európai Unió esetében) szintén fontos lehet egyes terminusok idegenítése, amennyiben azt szeretnék hangsúlyozni, hogy egy adott fogalom nem rendelkezik pontos célnyelvi megfelelővel (pl. *common law, REPowerEU*). A fogalom szintjén történik az idegenítő stratégia alkalmazása, ha a célnyelvi jogintézménytől való

(pl. *uniós irányelv*), politikai, társadalmi (pl. *tory, junta*), vagy gazdasági rendszerbeli (pl. *GmbH*) különbözőséget kívánjuk hangsúlyozni.

3.2.3. Megfeleltetés a fogalmi egyenértékűség alapján (ekvivalencia)

A nyelvi közvetítői tevékenység során a terminusokat nem fordítjuk, hanem megfeleltetjük egymásnak, azaz a forrásnyelvi terminus fogalmi jegyeinek leginkább megfelelő célnyelvi terminust használjuk a célnyelvi szövegben. Ennek folyományaként a forrásnyelvi és célnyelvi terminuspár fogalmi jegyeinek összevetésével állapítható meg az adott terminusok közti ekvivalencia mértéke. A fogalmi összehasonlítás lényegét Tamás (2021: 66) az egyedi fogalmi jellemzők, valamint a közös és megkülönböztető jegyek feltárásában látja, amelyek segítségével a fogalmak egymástól elhatárolhatóak. Lényeges azonban, hogy a jogi szakfordítás esetén a forrásnyelvi és célnyelvi terminológia összevetéséhez szükséges a két jogrend referenciális keretének ismerete is, mivel a jogi terminológia az adott jogi rendszer, illetve az adott kultúra és hagyomány szerves része (Sárosi-Márdirosz 2023: 87–88).

A nyelvi közvetítéshez kapcsolódóan a terminusok megfeleltetésekor a fogalmi egyenértékűség szempontjából megkülönböztethetünk teljes és részleges ekvivalenciát, illetve beszélhetünk akár az ekvivalencia hiányáról is (vö. Sandrini 1996). E három kategória mellett Sandrini (2017: 2) szövegalapú ekvivalenciáról (*text based equivalence*) is beszél a jogi szövegek kapcsán, amelyet szituatív jellegű ekvivalenciának tart, amely függ a fordítás céljától vagy jogi környezetétől, és csak meghatározott célközönség és kommunikációs cél mellett érvényes.

Teljes ekvivalenciáról akkor beszélünk, ha a két terminus fogalmi jegyei teljesen egybeesnek, és a terminusok a két nyelv szakterületi rendszerében azonos funkciót töltenek be (pl. EN/HU: *oxygen*/*oxigén*, *algorithm*/*algoritmus*). Műszaki és természettudományos terminusok esetében gyakori a teljes fogalmi egyezés, a jogi szövegek viszonylatában azonban – ahogy Sandrini is (2017) hangsúlyozza – a terminusok közötti teljes ekvivalencia csak akkor lehetséges, ha a két jogi fogalom minden fogalmi jegyét tekintve azonos, és ha mindkét fogalom ugyanarra a jogrendszerre vonatkozik.

Részleges ekvivalencia esetén a terminuspárok fogalmi jegyei között akár jelentős átfedés is lehet, ugyanakkor bizonyos fogalmi jegyekben mégis különböznek egymástól (pl. EN/HU: *Limited Liability Company*/*korlátolt felelősségű társaság* – hasonló gazdasági társasági formák, azonban szervezeti modelljük és felelősségi struktúrájuk nem teljesen azonos; *college*/*főiskola* – az angolszász *college* jelenthet önálló intézményt vagy egyetemi részegységet is). Részleges ekvivalencia esetén a fordító dönthet a hasonló fogalomnak megfelelő célnyelvi terminus (pl. *kft.*) használata mellett, de szövegtípustól, célközönségtől függően pontosító elemmel is kiegészítheti azt (pl. *kft.-hez hasonló amerikai cégforma*), illetve használhatja a forrásnyelvből átvett idegen terminust is (pl. *LLC*) vagy annak pontosított változatát (pl. *amerikai LLC-típusú társaság*).

A célnyelvi terminológiai ekvivalens hiányának okával kapcsolatban Cabré (2010: 360) a következő lehetőségeket említi: a szakemberek (i) az adott szakterületen a kommunikációhoz nem az adott célnyelvet használják; (ii) következetesen idegen terminust használnak; (iii) még nem egyeztek meg és/vagy a szabványosító testület még nem fogadta el a standard terminust. Az ekvivalencia hiánya akkor is fennáll, ha a forrásnyelvi fogalom nem rendelkezik valódi célnyelvi megfelelővel, mert a két rendszer eltérő intézményi alapokon nyugszik (pl. *common law* – nem feleltethető meg egyszerűen a *szokásjog* fogalmának). Ebbe a csoportba tartoznak a reáliák is, amelyek valamely kultúrára sajátosan jellemző jeltárgyak vagy fogalmak és azok elnevezései, mivel ezeknek a másik kultúrában jellemzően nincs egy az egybeni megfelelőjük (Klaudy és Gulyás 2015: 76).

A teljes fogalmi megfelelés hiányában a fordító funkcionális szempontokat is mérlegelhet. Funkcionális ekvivalenciát hoz létre, amikor arra törekszik, hogy a célnyelvi terminus a célnyelvi rendszerben azonos vagy hasonló funkciót töltsön be (vö. Fischer 2018: 105), mint a forrásnyelvi terminus a forrásnyelvi rendszerben (pl. EN/HU: *welfare/szociális ellátás*, *high school*/*középiskola*). A funkcionális ekvivalens esetében nagyobb a szemantikai eltérés, mivel a forrásnyelvi fogalom nem létezik a célnyelvben (vö. Hires-László és Váradi 2025), ezért feleltetjük meg egy hasonló fogalmat jelölő terminussal.

3.2.4. A megfeleltetés nyelvi–formai aspektusa (terminusalkotás)

A terminusalkotást Fóris (2005: 18) egyenesen a terminológia egyik leginkább művelt területeként határozza meg. Elsősorban az idegen nyelveken rögzült terminusok egy az egybeni átvételét (jelölő + jelentés), másrészt a jelölő megváltoztatásával létrejövő új terminusok alkotását (Fóris 2010: 182) említi. Áttekinti a magyar szakirodalom alapján a nyelvi jelölő megválasztásának módjait, kezdve a nyelvújítás elveitől (pl. a latin–görög terminológia nemzeti szókinccsel való felváltása), az 1950-es évek műszaki nyelvújításán át (pl. megfelelés a magyar nyelv szabályainak, illeszkedés a magyar nyelv nyelvi rendszerébe), a wüster-i elvekig (pl. az anyanyelvi formák előnyben részesítése a közvetlen átvételekkel szemben).

Tamás (2021: 81, Drewer és Schmitz 2017 nyomán) számba veszi a terminusalkotás szempontjait, amelyek közül a pontosság, a transzparencia, a negatív konnotáció alóli mentesség (politikai korrektség), a nyelvi helyesség, a gazdaságosság, a célcsoport figyelembevétele, a következetesség és a nemzetköziség szempontjait említi. Tamás a terminusalkotás kapcsán „terminusjelöltek" létrehozását említi, mely kifejezést Fischer (2023: 21) félrevezetőnek tekinti, mivel a „terminusjelöltek" idővel beépülhetnek az adott szakterület terminológiájába, azaz terminussá válhatnak.

Fischer (2008) leginkább uniós kontextusban foglalkozik a terminusalkotással. Megállapítja, hogy a legtöbb nyelvhez hasonlóan a magyarban is másodlagos szövegalkotás, azaz fordítás során jön létre a magyar nyelvű uniós terminológia. Ennek

köszönhető, hogy az uniós dokumentumok fordításához kapcsolódó uniós terminusalkotási folyamatban a fordítók és az uniós intézmények szakemberei közösen vesznek részt. Fischer (2023) az idegenítés kapcsán a következő terminusalkotási módokat említi: (i) kölcsönzés (pl. EN/HU: *flexicurity/flexicurity*); (ii) körülírás (pl. EN/HU: *flexicurity/rugalmas biztonság*); (iii) tükörfordítás (pl. EN/HU: *inclusive growth*/*inkluzív növekedés*); illetve (iv) a nyelven belüli kölcsönzés más szakterületről (pl. EN/HU: *skills mismatch*/*strukturális munkaerőpiac*).

Arntz és Picht (1995: 119) a szaknyelvek terminológiai szükségleteinek kielégítését a köznyelvi szókészlet gyarapodásához hasonló folyamatokhoz hasonlítják, megjegyezve, hogy a leírt terminusalkotási eljárások képzési gyakorisága eltérő. Áttekintésükben a következő eljárások szerepelnek:

(1) terminologizáció – melyet minden köznyelvi szó és szófaj esetében lehetségesnek tartanak (pl. DE/HU: *Wurzel*/*gyökér* – orvostudomány);
(2) szóösszetétel és többszavas kifejezések alkotása – a (magyarban is gyakori) szóösszetételt ők a német nyelvben tartják igen produktív eljárásnak (pl. DE/HU: *Durchmesser*/*átmérő*; *Zahnrad*/*fogaskerekű*), míg a (magyarban is gyakori) többszavas kifejezések alkotását ők az angol jellemzőjének tekintik (pl. EN/HU: *high tension lines*/*nagyfeszültségű vezetékek*);
(3) szóképzés – a (magyarban is gyakori) elő- és utótagokat igen produktívnak tartják a német, angol és újlatin nyelvekben (pl. DE/HU: *Vorwissen/előismeret*);
(4) szófajváltás (pl. DE: *blau* [*kék színű*]/*das Blau* [*kék szín*]);
(5) kölcsönzés (pl. EN/DE: *computer*/*computer*);
(6) szórövidülés – melynek altípusai:
    (i) rövidítés (pl. DE: *z.B.* [*pl.*]);
    (ii) betűszó (pl. DE: *LKW* [*tgk. = tehergépkocsi*]);
    (iii) mozaikszó (pl. DE: *Trafo* [*trafó*]);
(7) új terminus alkotása – melyet nagyon ritkának találnak (pl. DE: *Gas* [*gáz*]).

Cabré (1999: 92) az új terminusokat létrehozó szóalkotási folyamatban a szövegalkotói stratégia szerint formai, funkcionális és szemantikai kategóriákat különböztet meg. A terminusalkotásnak két fő formai módszerét nevezi meg:

(1) a morfémák és szavak kombinációjával létrehozott új terminusokat, tehát a szóképzést (pl. EN: *reopen*), a szóösszetételt (pl. EN: *bio-science*), valamint a szókapcsolatokat (pl. EN: *magnetic resonance imagery*);
(2) a meglévő lexikai egységek formai módosítását szórövidítéssel, ideértve a betűszóképzést (*initialisms* – pl. EN: *EU*), a mozaikszóképzést (*acronymy* – pl. EN: *bit*) és a szócsonkítást (*clipping* – pl. EN: *jumbo*).

A funkcionális módszer kétféle lehetősége Cabré szerint:

(1) a konverzió – amikor egy meglévő lexikai elem szófaja változik meg (pl. EN: *record*);
(2) a lexikalizáció – amikor egy lexéma egyik ragozott alakja más grammatikai kategóriába tartozó új szóvá alakul (pl. EN: *weld* [*hegeszt*] – *welding* [*hegeszteni*]).

A szemantikai módosulás esetében három kategóriát különít el, amelyek:

(1) a jelentésbővítés (pl. EN: *pin*);
(2) a jelentésszűkítés (pl. EN: *printer*);
(3) a jelentésváltozás (pl. EN: *washer*).

A jogi szaknyelvben a terminológiai hiányok pótlásához Sárosi-Márdirosz (2023: 89) megfeleltetési lehetőségek sokkal szélesebb skáláját jelöli meg, melyeknek csupán némelyike jelenti ténylegesen új terminus alkotását:

- hiperonímia – fogalmilag fölérendelt vagy általános szó;
- ugyanolyan fogalmi szinten elhelyezkedő elem;
- hiponímia – fogalmilag alárendelt szó;
- kölcsönszó: adaptáció nélkül (pl. *manager*) / adaptációval (pl. *procedúra*);
- szó szerinti megfelelő: átlátszó (szemantikailag motivált), hapak (szemantikailag önkényes), ez utóbbi esetben lehet explicitáció, magyarázás hiánya;
- leíró ekvivalens (i) a szövegen belül (ii) a szövegen kívül – lábjegyzet, szövegvégi jegyzet, szójegyzék formájában: leírás / magyarázat / meghatározás / példa bemutatása / parafrázis /ezek kombinációja;
- új értelemben való használata: archaizmusoknak, elavult szavaknak / más szakterületen használt szavaknak;
- neologizmus: csak a célnyelvi szavak közül / idegen elemekből / ezek kombinációja;
- fordítási couplet: az eredeti feltüntetése zárójelben / az ajánlott ekvivalens zárójelben;
- archaizmus;
- grafikus vagy auditív ekvivalens (pl. grafikonok képének magyarázata);
- kombinált ekvivalens: csak szöveges / más média felhasználása;
- zéró ekvivalens – vagyis kihagyás.

A terminusalkotás lényegi mozzanata tehát a fogalmi jelentés és a nyelvi jelölő összekapcsolása. Ez legnyilvánvalóbban a fogalmi alapú metaforikus terminusalkotásban érhető tetten, amikor egy újonnan megjelenő társadalmi, politikai, gazdasági jelenséget metafora-alapú terminussal (pl. egy politikai trendet természeti metaforával [pl.

áradás, *cunami* stb.], vagy egy gazdasági jelenséget betegség-metaforával [pl. *depresszió*, *kilábalás* stb.]) „feleltetnek meg" a szaknyelvek (Kóbor 2011).

A szakirodalmi hivatkozásokban leggyakoribb terminusalkotási módszereket a következőképpen lehet – példákkal illusztrálva – összegezni:

- kölcsönzés: az idegen terminus átvétele a célnyelvbe (a forrásnyelv vagy a célnyelv helyesírása szerint), amely majd a célnyelv terminológiai rendszerének részévé válik (pl. *marketing*, *influenszer*, *podcast*);
- tükörfordítás: az idegen szerkezet elemeinek szó szerinti fordítása (pl. EN/HU: *skyscraper*/*felhőkarcoló*; *firewall*/*tűzfal*; *social network*/*közösségi háló*);
- jelentésbővítés: már létező lexikai elem használata új, szaknyelvi jelentéssel (pl. *felhő* – az informatikában; *ablak* – számítógépes felület része);
- jelentésszűkítés: köznyelvi szó használata speciálisabb szaknyelvi jelentéssel (pl. *platform* – általános jelentés helyett online szolgáltatási környezet);
- szóösszetétel: célnyelvi elemekből új összetett szó alkotása (pl. *adatvédelem*, *keresőoptimalizálás*);
- szóelvonás, betűszó: hosszabb terminusból rövid forma kialakítása (pl. *demó*, *app*; *URL*, *IT*);
- deriváció: már létező lexikai elem képzős alakja (pl. *kódolás*; *monitorozás*);
- ellipszis: a többtagú terminusból egy elem elhagyásával jön létre rövidebb forma (pl. *mobiltelefon* → *mobil*, *digitális kamera* → *kamera*);
- hibrid megoldás: kölcsönzés + célnyelvi lexika használata, amikor az idegen és a célnyelvi elem együtt alkot új terminust (pl. *e-könyv*, *online számla*, *bioélelmiszer*);
- metaforikus terminusalkotás: egy köznyelvi lexikai elem képi hasonlóság vagy analógia alapján kap új, szaknyelvi jelentést (pl. *kiégés* – pszichológia; *piaci buborék* – közgazdaságtan; *befogópofa* – gépgyártás);
- eponima: tulajdonnév jelöli a szaknyelvi fogalmat (pl. *diesel*; *Alzheimer*; *sandwich*);
- funkcionális megfeleltetés: a célnyelvi terminus a célnyelvi rendszerben azonos vagy hasonló funkciót tölt be, mint a forrásnyelvi terminus a forrásnyelvi rendszerben (pl. EN/HU: *high school*/*középiskola*).

Összegzés

A tanulmány a fordításközpontú terminológiai vizsgálatokhoz kíván támpontot nyújtani a terminus fogalmának meghatározásával, valamint a célnyelvben megjelenő terminusok jellemzőinek áttekintésével. A célnyelvi terminusok a célnyelv fogalmi rendszerével lépnek interakcióba, mely folyamat számos kutatható aspektust vet fel, köztük az egyes szakterületek fogalmi rendszerében már rögzült terminusok vagy a frissen terminologizálódó szaknyelvi kifejezések feltárását. További vizsgálható szempontokat kínál a terminológiai megfeleltetések (lexikai–rendszerszintű)

intézményesültsége, a forrásnyelvi és célnyelvi terminusok fogalmi egyenértékűsége (ekvivalenciaszint), a forrásnyelvben újonnan létrehozott terminusok fordításstratégiai (honosítás vagy idegenítés) háttere, valamint a terminusmegfeleltetések nyelvi–formai jellemzői.

Irodalom

Arntz, R., Picht, H. 1982. *Einführung in die übersetzungsbezogene Terminologiearbeit*. Hildesheim: G. Olms Verlag.

Arntz, R., Picht, H. 1995. *Einführung in die Terminologiearbeit*. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag.

Bańczerowski J. 2004. A szaknyelvek és a szaknyelvi szövegek egyes sajátosságairól: *Magyar Nyelvőr*. 128. évf. 4. szám. 441–445. https://nyelvor.mnyknt.hu/128-evfolyam-4-szam

Bölcskei A. 2013. Az „UNGEGN Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names" című terminusjegyzék magyar változatának elkészítéséről. *Névtani Értesítő* 35. évf. 11–21. http://hdl.handle.net/10831/8828

Cabré, M. T. 1999. *Terminology. Theory, Methods and Applications*. Amsterdam: John Benjamins. https://doi.org/10.1075/tlrp.1, https://doi.org/10.1075/hts.1.ter1

Cabré, M. T. 2010. Terminology and translation. In: Gambier, Y., van Doorslaer, L. (eds.) *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 356–365.

Drewer, P., Schmitz, K-D. 2017. *Terminologiemanagement Grundlagen – Methoden – Werkzeuge*. Berlin: Springer-Verlag. https://doi.org/10.1007/978-3-662-53315-4

Fischer M. 2008. Az európai uniós fordítás és terminusalkotás magyar vonatkozásai. *Magyar Nyelvőr* 132. évf. 4. szám. 385–402. http://nyelvor.c3.hu/period/1324/132401.pdf

Fischer M. 2018. *Terminológia és fordítás: Válogatott terminológiaelméleti és fordításstudományi tanulmányok*. Pécs: Institutio Kiadó. http://inyk.bme.hu/wp-content/uploads/2019/05/Terminol%C3%B3gia-%C3%A9s-Ford%C3%ADt%C3%A1s-Fischer-M%C3%A1rta.pdf (letöltve: 2026. 05. 30.)

Fischer M. 2019. A terminológiai kompetencia fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel a terminusok felismerésére. In: Szoták Sz. (szerk.) 2019. *Diszciplínák találkozása: nyelvi közvetítés a XXI. században*. Budapest: Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. https://150.offi.hu/sites/default/files/media/pdf/17-%20Fischer%20M%C3%A1rta.pdf (letöltve: 2026. 05. 30.)

Fischer M. 2023. Honosítsunk vagy idegenítsünk? Fordítási stratégiák a szövegszinttől a terminusig. *Fordítástudomány* 25. évf. 1. szám. 5–25. https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.1

Fóris Á. 2005. *Hat terminológia lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.

Fóris Á. 2010. A terminusalkotás módszerei és elvei: „magyarítás", fordítás vagy szóalkotás? In: Zimányi Á. (szerk.) *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya*. A XIX. MANYE Kongresszus előadásai. Eger, 2009. április 16–18. (A MANYE Kongresszusok előadásai 6.) Székesfehérvár–Eger: MANYE – Eszterházy Károly Főiskola. 182–190.

Fóris Á. 2024. Szakmai kommunikáció, terminológia és dokumentáció: elmélet és alkalmazások. In: Fogarasi K., Ittzés D., Mány D. (szerk.) *Tudásmegosztás, információkezelés, alkalmazhatóság I.* A MANYE Kongresszusok Előadásai 14/1. Akadémiai Kiadó. https://doi.org/10.1556/9789636640910

Fóris Á., Sermann E., Tamás D. 2024. Fordításorientált terminológiai és terminográfiai kutatások. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péch O. (szerk.) 2024. *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába II. Speciális rész.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 141–156. https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/7

Hacken, P. 2010. The Tension between Definition and Reality in Terminology. Elhangzott: XIV Euralex International Congress, Leeuwarden/Ljouwert (Hollandia), 2010. július 6–10.

Hires-László K., Váradi K. 2025. Ukrajnai országspecifikus oktatási terminusok az Oktatásterminológiai alprojektben és a Termini-szótár fejlesztésében. *Magyar Nyelvőr* 149. évf. 328–348. https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.3.328

Holmes, J. 1972. The Name and Nature of Translation Studies. 1st. ed: *APPTS Series of the Translation Studies Section, Dept. of General Literary Studies*. Amsterdam: University Press. 2nd. ed: In: Holmes, J. 1988. *Translated!.* Amsterdam: Rodopi. 67–80.

Klaudy K., Gulyás R. 2015. Terminusok és reáliák az európai uniós kommunikációban. In: Bartha-Kovács K. et al. (szerk.) *Transfert nec mergitur. Albert Sándor 65. születésnapjának tiszteletére*. Szeged: JATE Press. 75–84. https://www.researchgate.net/publication/316166938_Terminusok_es_realiak_az_europai_unios_kommunikacioban

Kóbor, M. 2011. Lexique de la crise créativité et/ou analogies. *Revue d'Études Francaises* No. 16. 169–176.

Sandrini, P. 1996. Comparative Analysis of Legal Terms: Equivalence Revisited. *Terminology and knowledge engineering*. Vol. 96. 342–351.

Sandrini, P. 2017. Legal Terminology. Some Aspects for a New Methodology. HERMES – *Journal of Language and Communication in Business* Vol. 12. No. 22. 101–111. https://doi.org/10.7146/hjlcb.v12i22.25496

Sárosi-Márdirosz K. 2023. *Jogi és hivatalos nyelvi terminológia fordító szakos egyetemi hallgatók számára. Egyetemi jegyzet és feladatgyűjtemény*. Kolozsvár: Scientia Kiadó.

Seidl-Péch O. 2017. Elvárások és versenyelőny: a technológiai kompetencia fejlesztése. In: Kóbor M.; Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez: A kompetenciafejlesztés új fókuszai.* Pécs: Kontraszt Plusz Kft. 123–141. https://iranytuportal.hu/sites/default/files/miirtuk/iranytu_2017.pdf (letöltve: 2026. 05. 30.)

Seidl-Péch O. 2020. Az internet mint korpusz a szakfordításban. In: Kovács T., Adorján M. (szerk.) *Korpusznyelvészet és nyelvi közvetítés*. Budapest: Károlyi Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan Kiadó. 109–124.

Seidl-Péch O. 2021. Hogyan segítheti a szaknyelvek oktatása a terminológiai konzisztencia tudatosítását? In: Fata I., Fischer M. (szerk.) *Tudományterületek találkozása: Köszöntőkötet Muráth Judit tiszteletére*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. 140–150.

Seidl-Péch O. 2024. A terminológiamenedzsment szövegnyelvészeti és nyelvtechnológiai kutatási aspektusai. Klaudy K., Robin E., Seidl-Péch O. (szerk.) 2024. *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába II. Speciális rész.* Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 157–175. https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/8

Slíz M. 2012. Terminusok keletkezése és változása. *Névtani Értesítő 34*. 149–156. https://real.mtak.hu/221896/1/11780-ArticleText-50062-2-10-20230819.pdf (letöltve: 2026. 05. 30.)

Tamás D. M. 2021. Jogi terminológia a terminológus szemével, avagy milyen célokat érdemes megvalósítani az oktatás, az egységesítés és a terminológiapolitika terén? In: Tamás

D. M., Szoták Sz. (szerk.) *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. Budapest: Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. 61–101. https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/terminologiastrategia-61-101.pdf (letöltve: 2026. 05. 30.)

Tamás D. M., Polácska E., Klenk M. 2020. A hiteles fordítás terminológiai támogatásának lehetőségei. In: Szoták Sz. (szerk.) 2020. *A hiteles fordítás mint közfeladat.* Budapest: Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. 113–130. https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/hitkoz-113.pdf (letöltve: 2026. 05. 30.)

Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility.* London: Routledge. https://cbpbu.ac.in/userfiles/file/2020/STUDY_MAT/ENGLISH/JS/venuti.pdf (letöltve: 2026. 05. 30.)